

# Fogalmak tisztázása

Valójában két dolgot kell tisztázni és pontosítani: milyen a magyarországi cigányság kultúrája és milyen, illetve „mi” a magyarországi cigányság. A cigányság kultúráját illetően a legfontosabb megállapításaink a következők: a magyarországi cigányság kultúrája alapvetően népi kultúra, amely elsősorban a szóbeliségre szorítkozik, és csak elenyésző mértékben az írásbeliségre. Ez a kultúra elsődlegesen kisebbségi helyzetben lévő, alávetett kultúra, jobbára el nem ismert és marginális, a cigányság nagy csoportjaira jellemzően részben hiány- és részben szegénységi kultúra, az esetek jelentős részében szubkultúra és törzsi nemzeti kultúra, sok esetben pedig olyan lokális kultúra, amely még a kulturális egységesülést megelőző állapotnál tart. A korábbi évtizedekben az is a szociológiai és etnográfiai vita tárgya volt, hogy a cigányság kultúráját etnikus kultúraként, vagy csupán osztály-, illetve réteggultúraként, ezen belül a szegénység kultúrájaként lehet-e értelmezni, mint tette ezt például Kemény István 1976-ban megjelent kutatási beszámolójában: „A cigányok legtöbb csoportjának életét elsősorban a hiány jellemzi, a megfelelő kereset és jövedelem, a jó lakás, a kielégítő ruházkodás és étkezés, az egészséges ivóvíz, az iskolázottság és a nem cigányokkal való versenyképesség hiánya. De nemcsak hiányt tapasztaltunk körükben, hanem pozitívumot, többletet is, amely egész életünkre szóló élmény marad: a személyes kapcsolatok melegségét, a személyiség spontaneitását, a pillanat örömeivel való élni tudást.”

## Ki a cigány?

A másik kiindulópont annak a kérdésnek a felvetése, hogy valójában Magyarországon kit, illetve kiket és milyen szempontok alapján tekinthetünk cigányoknak. Jóllehet, a történeti források a 15. század óta egyre gyakrabban említik a cigányságot, a későbbiek során különböző csoportjait megkülönböztetve akár új magyarokként is vagy új magyaroknak is titulálhatják, vagy udvariasan elhallgathatják a cigány megjelölést, helyette eufémisztikus kifejezéseket használva. A definíció szintjén azonban nemigen szokták megmondani, hogy valójában kit is tekintenek cigánynak. Ahogy a kultúra rendszerénél a legkülönbözőbb megközelítési módok merülnek fel, úgy a cigányság mint társadalmi alakulat megjelölésénél is elég sokféle és differenciált kép rajzolódik ki. Van,



...a különféle típusú kisebbségek között leghátrányosabb helyzetű a cigányság... (Képek egy tanácsi fotóalbumból, 1957)

a politikai nemzethez tartozásként, hanem etnikus akarták meghatározni önmagukat, s naponta szembesültek azzal, hogy a társadalom többsége „lecigányozza” őket. Céljuk a teljes kulturális alkalmazkodás és hasonulás volt, törekvéseiket azonban mégsem kísérte siker. Igazolja ezt az is, hogy az 1971-es, majd az 1993-as szociológiai felmérés — miként az első magyarországi cigányösszeírás 1893-ban is — azt tekintette cigánynak, akit a társadalom többsége cigánynak tart. Érzékelhető a helyzet paradox volta. Hasonló mondható el akár az iskolai statisztikai gyűjtőlapokról is, ahol az iskola,

aki nemzetiségként, van, aki etnikusként, van, aki kulturális csoportként, van, aki társadalmi osztály, illetve réteggként, és van, aki egyszerűen deviáns társadalmi csoportként említi őket. Mindenképpen azonban a megközelítésnek két szélső pontját vethetjük fel.

Az egyik megközelítésben abból kell kiindulnunk, amit a társadalom többsége, a hatalom, az intézményrendszer mond és állít emberekről, a másik megközelítésben pedig abból, hogy a különböző társadalmi csoportok mit mondanak, mit állítanak önmagukról. Az egyik esetben kijelölő, a másik esetben választó, önmeghatározó álláspontról van szó. A cigányság, mint minden más etnikus alakulat, időben és térben természetesen változik, a különböző történelmi korokban más-más jellemzői lesznek. A cigányság meghatározásánál mindenképpen a fent jelzett kettős rendszerből kell kiindulnunk. Ennek lényege, hogy Kelet-Európában az etnikus hovatartozás nemcsak a választás, hanem a kijelölés kérdése is. A magyarországi cigányság története az elmúlt évtizedekben a nem vállalás, a kijelölés, a mégis vállalás dramaturgiája szerint zajlott. Volt egy időszak — a hetvenes-nyolcvanas évek —, amikor a cigányság, különösen az iparban foglalkoztatott csoportjai — nemcsak

az osztályfőnök, az igazgató mondják meg a gyermekekről, hogy ki a cigány, s nem a gyermekek, illetve szüleik, azaz nem a felmérésben részt vevők nyilatkozhatnak saját etnikus hovatartozásukról.

Az ettől eltérő, másik karakterisztikus koncepció szerint a cigányság olyan etnikus entitás, amelynek kulturális sajátosságai környezetétől élesen eltérnek. E koncepció nem az objektív társadalmi hiányokat vette számba, hanem a cigányság mindenkori helyzetét önként választott magatartás következményeként értékelte.

E két koncepció valójában ellentétes viszonyban áll egymással, amelyből levezethető a cigányokkal szembeni társadalmi attitűdök két szélső formája. A szociológiai alapú elképzelés a hatalmi intézmények hibájaként, illetve azok következményeként írta le a cigányság helyzetét, amelyben a társadalmi kiszolgáltatottság a mindenkori hatalmi, politikai viszonyok függvényeként értelmezhető. E szociológiai magyarázat szerint a marginalitás társadalmi következmény, a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzet szociológiailag örökölhető, amelyben a társadalmi csoportok áldozatokká válnak. A társadalmi viszonyokban olyan hátrányos a helyzetük, hogy szinten maradásuk bármiféle versenyhelyzetben reménytelen.

A másik, etnográfiai elképzelés szerint a cigányok helyzete alapvetően etnikus hagyományaikból következik, és mindenkori állapotuk, a társadalom egészéhez való viszonyuk önálló és szabad döntésük eredménye. Ebből a koncepcióból könnyen levezethető az önhiba elmélete, miszerint a társadalom és annak intézményei mindenkor felkínálják a társadalmi integrációhoz és beilleszkedéshez szükséges feltételeket, ám ezzel a cigányok képtelenek élni. E feltevés közel visz minket a társadalmi előítéletek részleges megértéséhez.

*Vannak, akik azt hiszik, hogy a szegényeknek nincs kultúrájuk, ezért a szegénység kultúrája contradictio in adjecto a számukra. S úgy vélik, a szegénységnek ez a fogalom bizonyos tekintélyt, rangot ad. Nem ez a szándékom. A kultúra embertani értelemben azt a kiformált életmódot jelenti, amit nemzedék nemzedéknek átörökít. Hogy a kultúrának ezt az embertani felfogását a szegénység megértésére fordíthassuk, fel szeretném hívni a figyelmet, hogy a modern országokban szegénynek lenni nem csupán gazdasági lecsúszottságot, rendezetlen körülményeket és általában hiányt jelent. Valami határozott és kézzelfogható tulajdonsága is van: szerkezete, értelme és védelmi rendszere, ami nélkül a szegények bajosan élhetnének. Egyszóval életmód a szegénység, méghozzá nagyon is maradandó és állhatatos: családról családra száll a nemzedékek egymásutánjában. A szegénység kultúrájának ugyanúgy megvannak a módozatai és a szegény osztályok társadalmi és lelki életére vonatkozó kihatásai: dinamikus tényező, amely bekapcsol a nagyobb nemzeti kultúrába, illetőleg a nemzeti kultúra ágazatává válik.*

*A szegénység itt jellemzett kultúrája nem azonos a primitív népekével, amelyeknek elmaradottsága elszigeteltségükből és fejletlen technológiájukból következik, és társadalmukból különben is hiányzik az osztályrétegződés. Az ilyen népeknek megvan a maguk viszonylag egységes, önmagának elég, önellátó kultúrája...*

*A szegénység kultúráját nagyrészt meghatározó gazdasági jellegzetességekhez hozzájárul még a létért való örökös küzdelem, a teljes vagy részleges munkanélküliség, az alacsony bérek, a képzéshez nem kötött számtalan munkák válfaja, a gyermekmunka, a tartalékok hiánya, a folytonos pénztelenség, az üres kamra és az a szokás, hogy apró tételekben veszik meg az élelmiszert, és napjában annyszor mennek érte, ahányszor szükség van rá, de ideszámít a személyes tárgyak zálogba*

tétele, a kis uzsorásoktól való pénzkölcsönzés tetemes kamatra, részvétel a szomszédság alkalmoszerűen szervezett hitelakcióiban (tanda), és a kéz alatti ruha-, bútorvásárlás.

A társadalmi és lélektani jellegzetességekhez hozzátartozik a zsúfolt otthon, a magánélet lehetetlensége, a bandákba verődés, az alkoholizmus gyakorisága, az erőszak sűrű alkalmazása viták során, tettelegesség a gyerekevelésben, asszonyok verése, a nemi élet korai kezdete, időleges életközösségek és vadházasságok, anyák és gyermekek támasz nélkül maradása, a családi élet eltolódása a matriarchátus felé, és az anyai rokonok nagyobb tiszteletben tartása, gyakran magjára zsugorodott család, hajlandóság a basáskodásra és a családi összetartozás hangsúlyozása — többnyire hiába. Ismét más jellegzetességek a jelennek élés, a viszonylag ritka személyes kedvtelések, a tervtelenség, az örökösen nehéz helyzet belátásából támadó fatalizmus és beletörődés, a férfi felsőbbrendűségébe vetett hit, ami a machizmóba vagy a férfiaság kultuszába torkollik, és nők közt létrehozza az ennek megfelelő mártírkomplexust, végül pedig ijesztő tünet a lelki betegségek gazdag változatossága...

Minthogy nincs hitelük, a szegényeknek a tulajdon pénzforrásait kell kiaknázniuk, s meg kell szervezniük a maguk kamat nélkül dolgozó hitelrendszerét. Orvosra nem telik, úgyis csak végszükségben fordulnak hozzá, a kórház iránt bizalmatlanok („oda úgyis csak halni jár az ember”), s beérik a füvekkel, házi patikával, kuruzslókkal és bábákkal. Kritikusak a papok iránt („emberek és bűnösök ők is, akárcsak mi”), ezért ritkán járnak gyónni vagy misére, és megelégszenek otthon a szentképek előtti imával és a kegyhelyekre vezető zarándoklatokkal.

Oscar Lewis: Sánchez gyermekei 20–23. old.

A szegénykultúra által formált szokásrendszerek, magatartás- és viselkedésmódok rendkívül szívósak. A szegénylétből való kilépés egyáltalán nem vonja maga után a szegénykultúrából való kilépést is. Ezért naivitás azt hinni, hogy az egyes ember számára a rétegváltás gyors értékvtáltást is jelent: legfőljebb annak hosszú távú lehetőségét, és ez az idő generációkban mérhető. Ez azonban fordítva is igaz: a most elszegényedő alsó középosztálybeliek anyagi szintje hovatovább semmiben sem különbözik a szegények anyagi szintjétől, érték- és normarendjük, életstruktúrájuk azonban más. Ezért, ha kedvező anyagi helyzetbe kerülnek, státusváltásuk zökkenőmentes és valós. A szegénykultúra egyik nagy ellentmondása a többi rétegek kultúrával szemben, hogy míg a szegénylétben nélkül élni nem lehet, addig az ebből való kilépés egyik legnagyobb gátjává válik és kellő anyagi háttér ellenére is konzerválja az eredeti szegény életmódot.

Ambrus Péter: A szegénykultúra

Az 1961-es párthatározat, amely a cigányság beilleszkedését állami feladattá tette, károsnak ítélt minden, a cigány nyelv és kultúra felé irányuló törekvést, abból a megfontolásból, hogy ez csak a cigányság különállását erősítené és nehezítené „átnevelésüket”.

Hasonló szándékról tanúskodtak annak idején Mária Terézia és II. József rendeletei, amelyekben megtiltották a cigányoknak a cigány nyelv használatát, a lótarast, elrendelték a letelepedést valamely földesúr szolgálatában, és hogy a cigánygyerekeket a szülőktől elszakítva magyar parasztcsaládok neveljék fel.

Ezek a rendeletek helyezték törvényen kívülre a cigányságot — szemben a korábbi oltalomlevelekkel, pátensekkel, amelyek védelmében századokon keresztül őrizhették nyelvüket, kultúrájukat, ősi törvényeiket. Nyilvánvaló: egyetlen nép

sem tehet magáévá etnikai lényegét, emberségét lebecsülő értékeket. A felvilágosult abszolútizmus törekvéseitől kezdve a cigányság jobbjára csak a törvények kijátszásával maradhatott fenn a hazában, és ez a körülmény még szorosabbra fűzte a közösségi kötelekeket, megerősítette a belső törvények érvényességét...

A cigányságra irányuló asszimilációs törekvések azért nem járhattak sikerrel, mert a többség lehajoló gesztusában a kisebbség felé a felsőbbrendűség vélt jogai fogalmazódtak meg, hogy értékeit ráerőlteti azokra, akik egészen más értékekhez igazodnak. Ez a magatartás eleve lehetetlenné tette a két kultúra közötti közlekedést: egyik sem vált nyitottá a másik felé.

Mire az 1961-es párthatározat nyomán cigánygyerekek tömeges beiskolázására sor került, már tudományosan is beigazolódott az a tény, hogy általános iskolánkban a hátránnyal érkező gyerekek hátrányai csak fokozódnak. Még inkább érvényes lett ez a mindenkinél hátrányosabb szociális helyzetből és az egy egészen eltérő kultúrából érkező cigánygyerekekre. Az iskolák azóta egyre jobban vergődnek a megoldhatatlan feladat súlya alatt, a cigánygyerekek pedig ellehetetlenülnek az iskolákban...

A beindult folyamat viszont mindezeket úgy tükrözte a politikai gondolkodásban és a köztudatban, hogy ez a társadalom minden lehetőséget megad a felemelkedésre, a lehetőség megragadása csak a cigányokon múlik. A cigányok elhitték — mert amit sokszor hall az ember, végül is elhiszi —, hogy „cigány módon élni” egyértelműen csak a lehető legrosszabbat jelenti, és aki arra tart számot, hogy a többség elfogadja, törekedjék, hogy ne legyen cigány, vagyis úgy éljen, mint a magyarok.

Az eredmény a cigányok többségének gyógyíthatatlan identitászavara és a saját kultúra rohamos pusztulása lett anélkül, hogy utat találtak volna a többségi társadalom kultúrájához...

Természetesen a kultúra nemcsak meséket, dalokat jelent, hanem törvényeket, szokásokat, az életmód ezernyi megnyilvánulását, nem utolsósorban a munkát. A cigányok tömeges munkába állítása tovább sorvasztotta a már korábban is sorvadásnak indult hagyományos cigány mesterséget. Az ingázással elérhető, rosszul fizetett ipari segédmunka nem volt alkalmas a szembeszökő nyomor, a többség türelmét kétségkívül próbára tevő másság felszámolására, de minthogy ezt valóban egy sajátos kultúra övezte, úgy tűnhetett, mintha a zavaró jelenségek ennek az ismeretlen kultúrának a függvényei lennének, mintha a cigányok életformáját leginkább az jellemezné, hogy „nem is akarnak dolgozni”.

Az 1979-es párthatározat változtatott valamelyest a cigányok társadalmi státusán. Ettől kezdve különböztethető meg a beilleszkedés két módja. Az asszimiláció a többséggel való teljes azonosulást, az integráció az etnikai sajátosságok megőrzésének igényét jelenti. Mindkét változat bonyolult. Az asszimiláció azért, mert hiába hiszi egy cigánycsalád, hogy ő már teljesen hasonult, a többség az eredetet nagyon is számon tartja. Az „olyan rendes, hogy már nem is cigány” minősítés nemcsak azt az előítéletet tartalmazza, hogy aki rendes, nem is lehet cigány, hanem azt is, hogy ez a nagy rendesség gyanús, vigyázzunk, kutyából nem lesz szalonna, jól figyeljünk, mikor, milyen szög bújik ki a zsákból. Az integráció pedig azért, mert az etnikai sajátosságok nem egyértelműek. ... A cigányság körében meglévő tényleges különbségeket ők maguk is mindig számon tartották, de az előítéletek miatt ezek ki is éleződnek. Mindegyik a másikat okolja a rá nézve is hátrányos általánosításokért, egyik sem akar a másikkal „egy kalap alá” kerülni.

Diósi Ágnes: Van-e cigány kultúra? Szűz Mária zsebkendője

## Etnikus önmeghatározás

Az etnikus folyamat egy társadalmi folyamat része. Egyaránt fontos egy etnikum leírásánál mind a belső vállalás, mind pedig a társadalom által az adott embercsoportra kijelölt és kényszerített magatartás, társadalmi viselkedés. A többségi társadalom által kijelölt normák ugyanis hatnak, vagyis még az előírtan negatív viselkedésformák is befolyással lehetnek a társadalmi csoportokra. Az etnikum definíciója nem időtlen, nem társadalmi szituációtól független. A társadalmi kapcsolatrendszerektől függően konkrét folyamatai és jelentései vannak egy-egy etnikumhoz való tartozásnak, amit nem kizárólagosan az önbemondás, az önként vállalás határoz meg. Egy-egy etnikum leírásának időben és térben különböző jellemzői lehetnek, tehát nem általában vett és időtlen kulturális normák és szociológiai tények írják le e társadalmi alakzatot. A visszaható folyamat azt jelenti, hogy a kijelölt értékek és normák a valódi csoport-hovatartozás vállalásával járhatnak.

Ebből logikusan következik, hogy a cigánycsoportok felől közelítve az etnikus hovatarozás mind a mai napig egy kételemű rendszerként értelmezhető. Az önmeghatározásnak van egy kifelé és van egy befelé mondott — a szövegek szintjén és a gesztusok világában egyaránt megjelenő — síkja. Ez értelemszerűen egy védekező, elég sérülékeny lélektani helyzetet eredményez. A kisebbségben lévő magyarországi cigányság etnikus öntudata és szimbolizációja kettős rendszerként épül fel, s benne kifelé (a társadalom felé) és befelé (a saját csoport, illetve etnikum felé) magáról különböző képet fest. A cigányság (mint minden kisebbség) etnikus öntudatát és szimbolizációját kizárólag a „többségi társadalomhoz” való viszonyrendszerén és viszonyulásán keresztül értelmezhetjük, vagyis abba a társadalmi mezőbe kell elhelyezni e problémát, amelyben egymással folyamatos (elfogadó, elutasító) kapcsolatban áll többség és kisebbség.

Az értékelés és a szimbolizáció belső és külső kettőssége természetesen a társadalom magát többségként definiáló részére is érvényes. Feltételezhető, hogy a többségi társadalom csoportjainak és tagjainak olyan belső, titkos ítéletrendszere van, amelyet — sokszor annak éppen nem szalonképes volta miatt — magukban tartanak és kifelé, akár a nyilvánosság, akár az ellenőrzött közvélemény előtt konzolidált véleményként, megértő szöveggént fogalmaznak meg, illetve próbálnak uralkodni gesztusaikon. A többség tudja vagy tudni véli fölényét a kisebbséggel szemben, s utóbbit magához viszonyítva nem szükségszerűen veszi emberszámba. Alapvetően saját értékeit, normáit, életvezetését, „saját élete értelmét” tekinti kiindulópontnak, normális emberi életnek, amelyhez képest a kisebbséget lebecsüli és elvárja, hogy a kisebbség csoportjai hozzá igazodjanak (ebbe a megfogalmazásba természetesen belefér az is, amikor a többség csoportjai, illetve tagjai a maguk sikertelenségét, kudarcait a másik iránti irigységükkel fejezik ki).

A kisebbség tisztában van a vele szemben megfogalmazott, kimondott és elhallgatott előítéletekkel, értékrendjének semmibe vételével, a vele szemben támasztott elvárásokkal, amelyekhez az élet számtalan pontján látszólag vagy ténylegesen igazodni kell. Kényszerűségből is elfogadja az alá-fölé rendeltségi viszonyban számára juttatott pozíciót. E kettős értékrendben éppen az ehhez való igazodás nehézsége és követelménye okoz némi zavart. Ahhoz, hogy élni tudjanak, ahhoz, hogy élni hagyják őket, elfogadják a megfelelés követelményeit. Ahhoz azonban, hogy etnikus identitásukat, autonómiájukat és belső

összetartozásukat megtartsák, továbbra is működtetniük kell egy olyan érték- és jelrendszert, amely csakis kizárólag róluk szól, együvé tartozásukat erősíti és a többségtől való elhatárolódás titkos rendszerét alkotja. Az önértékelés belső rendszerében ők is rendelkeznek egy, az embercsoportok közötti hierarchiával, amelyben magukat helyezik annak csúcsára. Nyilvánvalóan önértékelésük, önbecsülésük és emberi méltóságuk érdekében van szükség a rájuk kényszerített hierarchikus viszony megfordítására.

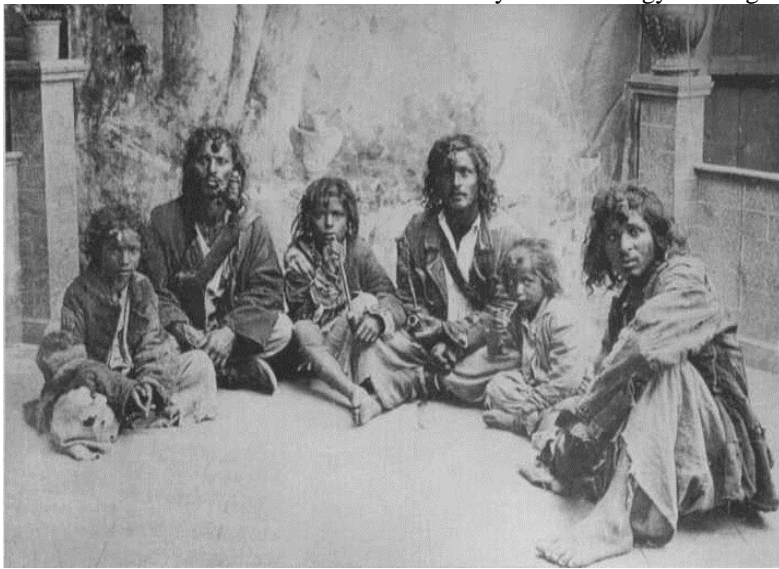
Még viszonylag egyszerű képlet a különböző cigány etnikus csoportok önmeghatározása a többséggel szemben. Bonyolódik a kép, amikor a mások által cigánynak minősített csoportok egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk.

Viszonylag könnyű dolgunk van, ha a cigánynak nevezett emberek esetében az anyanyelv alapján osztályozunk. Eszerint a mai magyarországi társadalom cigánynak mondott népessége három nagyobb csoportra oszlik (1971-ben közel 71%-uk magyar, 21%-uk cigány, s közel 8%-uk román anyanyelvű volt). A kérdés valójában az, hogy ha például nem volna etnográfiai-nyelvészeti klasszifikáció, az egyes cigánycsoportok valóban e szerint a dimenzió szerint határoznák-e meg önmagukat és más csoportokat.

A magyarországi cigányok csoportosításáról szólva érdemes megkülönböztetni egymástól a legfontosabb nézőpontokat. Eszerint beszélhetünk köznapi; közigazgatási és hatalmi; tudományos osztályozási kísérletekről és legvégül a cigánynak nevezett csoportok saját felosztásáról. Ha e megközelítésmódokat egy vízszintes tengelyen képzeljük el, akkor azt látjuk, hogy a két szélső pont, vagyis a hétköznapi és a cigánycsoportok egymáshoz viszonyított megítélése a legellentmondásosabb. Míg a köznapi megítélések általánosságban



*...ahhoz, hogy élni tudjanak, ahhoz, hogy élni hagyják őket, elfogadják a megfelelés követelményeit... (Képek egy tanácsi fotóalbumból, 1957)*



*Magyarországi beás cigány csoport (Satrál Andor műtermi felvétele, Keszthely, 1905)*

osztályozási kísérlet sem független más nézőpontok csoportosítási kísérleteitől, s ezek keresztül-kasul hatnak egymásra. Szisztematikusan gyűjthető és feltárható anyagokat jobbra ebből a századból találhatunk, ám kétségtelen, hogy a 19. század nélkül az e századi folyamatok nehezen érthetők.

## A 19. század cigányságképe

Mind a mai napig erősen hat a cigányokat körülvevő társadalom megítélésére, véleményformálására, a cigányokról szóló képzetek megfogalmazására a 19. század cigányságképe. A 19. század második felében mind a képzőművészetben, mind az irodalomban vagy a köznapi tudományosságban és publicisztikában két, egymástól élesen megkülönböztethető cigányképpel találkozhatunk. E leírást alapvetően a cigánycsoportoknak a többséghez és az uralkodó társadalmi-gazdasági rendhez való viszonyulása határozza meg. Eszerint a viszonyulási tengely egyik oldalán azok a cigánycsoportok állnak, amelyek a társadalom egészével, különböző intézményeivel és csoportjaival együttműködő viszonyt alakítanak ki, alkalmazkodnak az írott és íratlan szabályokhoz, a joghoz és a szokásjoghoz, míg a tengely másik oldalán azok a csoportok szerepelnek, amelyek minden körülmények között igyekeznek megőrizni autonómiájukat, kimaradva a társadalom intézményrendszeréből, formalizált gazdaságából, általában a polgári életrendből, nemritkán opponálva éppen azok értékrendjével és normáival. Az előző csoportokhoz tartozó cigány „ideáltípusa” a szolgálatkész, törvénytisztelő, alázatos, figyelmes, készséges, törekvő és szorgalmas, a társadalmi kötelekeket elviselő, munkálkodó ember alakja, aki a társadalom hasznos tagja, igyekszik beilleszkedni annak szerkezetébe, ezért helyhez kötött, állandó elfoglaltsága van, s ha szegény is, igyekszik gyermekeit taníttatni, ha másra nem, hát muzsikálásra. Háza, lakása rendezett és takaros, s ha szorgalma tehetséggel párosul, nemcsak a társadalom hasznos, hanem hírnevet szerző alakja is lesz. Ez a figura általában a muzsikus cigánnyal azonosítható, aki akár az arisztokraták, dzsentrik, akár a parasztok szolgálatába szegődik hűséggel, akár az országtól távol öregbíti Magyarország nevét, hírét. A másik cso-

differentiálatlannak és összevonó jellegűnek tekinthetők, addig a cigánycsoportok megítélésére a szétválasztó tendencia lesz az érvényes, amelyben alapvetően a közvetlenül létrejött és működő csoportközi viszonyok kerülnek előtérbe. A közigazgatási és hatalmi megközelítés alapjellemezője a leválasztó és a minősítő attitűd. A tudományos megközelítés — legyen az etnográfiai, antropológiai vagy szociológiai — a kulturális szempontokat helyezi előtérbe.

Tagadhatatlan, hogy bármelyik nézőpontból készült



porthoz tartozó cigány „ideáltípusa” a szabadságszerető, vad, szilaj, a társadalom értékrendjétől függetlennedő, a hideget és az éhezést egyaránt jól elviselő, a törvényeket nem tisztelő, lusta, renyhe, tűz mellett üldögélő, idejét tánccal és nótázással elűtő, csalásból és lopásból élő, kóborló, a társadalom testén élősködő, mintegy parazita alakja. Eltekintve néhány marginális esettől — amikor is a magyar függetlenségi mozgalom a vándorló cigányok feldicsőítésével buzdítható —, ez a cigánykép alapvetően negatív és mélységesen megvetett. Ebből a szemléletből szinte egyenesen következik a századforduló törvény-előkészítői buzgalma, amelyben a kriminalisztikai problémahalmazként ábrázolt cigányság letelepítésén és jogkorlátozásán törték fejüket a közigazgatás és hatalom szakemberei.

*„Említettem fentebb, hogy a vándorcigánynak mostani foglalkozása csak ürügy a vándorlásra, de nem nyújt neki elég jövedelmet arra, hogy belőle megéljen, ezüstgombos ruhában járjon, s drága kocsi, jó lovat tartson, mint minőt néha találunk nála. Kell tehát, hogy valami jövedelmi forrásuk legyen, amiből pénzelnek, sőt magukhoz képest fényt is üzhessenek, dologtalanul élhessenek, költekezzenek, dőzsöljenek. Amint tudjuk, van is ilyen jövedelmi forrásuk, csakhogy az államnak éppen az képezi egyik elodázhatatlan feladatát, hogy a cigánynak most meglévő s a pénzt bőven bugyogató forrása elduguljon, erőszakosan is elzárassék. Ezen jól jövedelmező forrás: a lopás, csalás, útonállás, fosztogatás, rablás és gyilkosság. Mindezen cselekményekben bűnös a cigány, mert alkalomadtán, vagy néha talán alkalmi kényszerből, minden lelkifurdalás nélkül mindezt elköveti.”*

Mihálovits Gyula: A cigányügy rendezése, 32. old.

Még az 1893-as első magyarországi cigányösszeírást is egy belügyéri szándék motiválta, mint kiderül Hieronymi Károly volt belügyminiszter bevezetőjéből.

*„...a midőn a csavargás ügynek országos rendezését és ezzel kapcsolatban a kóbor cigányok letelepítésének kérdését a belügyminisztérium munkaprogramjába felvette, biztos tekintettel azonnal felismerte a legsürgősebb teendőt, s a kitűzött*



A 19. század cigányságképe (Adler Artúr felvétele, Csíkszereda, 1911)



*Az „ideáltípus” a szolgálatkész, törvénytisztelő... törekvő, szorgalmas munkálkodó ember alakja (Boross Marietta felvétele, Poroszló, 1965, Sági János felvétele, Kaposvár, 1909)*

*nagy feladat megoldásának előkészítése céljából először is egy általános cigányösszeírásra gondolt.”*

Herrmann Antal: Magyarország 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei

A 19. század cigányképéből számunkra két fontos dolog következik. Ezek a szövegek és képzetek formalizálódnak és hosszú távon meghatározhatják egyrészt a többség oldalán álló, a cigányokról valós vagy fals ismereteket felhalmozó emberek társadalmi tudását, másfelől pedig hatnak azokra az emberekre is, akiket a társadalom, akár titkos belső beszédben, akár nyíltan, cigánynak mond. Mivel alapvetően sztereotípiákról van szó, azok, akikre alkalmazzák vagy azonosulnak velük, vagy tiltakoznak ellenük.

Úgy tűnik, a cigányok különböző csoportjaira alkalmazott e két sztereotípiakör megosztotta a cigányokat és mintegy éket vert közéjük. A cigányok felől szemlélve e sztereotípiaköröket még azt is mondhatjuk, hogy megítélésük nem egyértelmű, hanem ambivalens, legalábbis többféleképpen értelmezhető. A muzsikus cigányok megítélésének képzetköre nem feltétlenül pozitív, hogyha a vándorcigányok felől nézzük, míg a vándorcigányok a mások által rájuk mondott ítélethalmaz egy részét nem biztos, hogy sérelmesen élik meg, lehet, hogy annak negatív kitételeit éppen pozitív elemként értelmezik. A

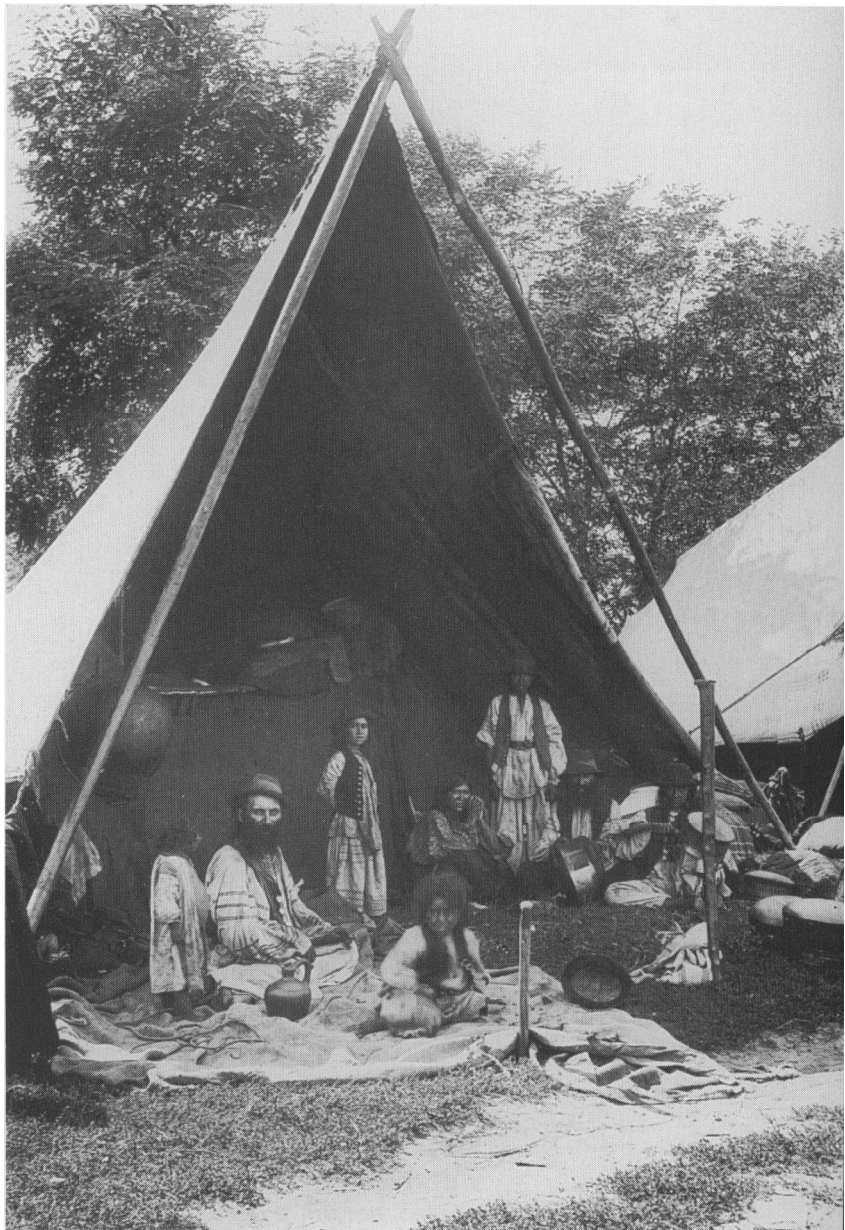
probléma másik eleme akkor érzékelhető, ha az egyik csoportról kialakított sztereotípiakörök a másik csoportra vonatkoztatódnak, vagyis az „A” csoportot a „B” csoportra mondott ismérvekkel jellemzik, vagy a „B” csoportot írják le az

„A” csoport jellemzőivel. Mindkét esetben az adott csoportok végül is értelem-szerűen tiltakoznak a rájuk illesztett, általuk el nem vállalt ítélethalmaz ellen.

## 20. századi megközelítések

Természetesen senki nem gondolhatja, hogy a 19. század második felének pozitív és negatív többségi sztereotípa-füzére sértetlenül fennmaradt. Ami megmaradt az alapvetően az a negatív attitűd, ahogy a többség a cigányokról, különösen az egykori vándorcigányok leszármazottairól és kulturális örököseiről gondolkozik. Az is kétségtelen, hogy a korábbi két cigánycsoport közötti oppozíció tompult, egyre halványulnak az egykori pozitív jegyek, fölerősödnek, új elemekkel egészülnek ki a negatív tulajdonságok, és mintegy átcsúsznak az egykor pozitív értékekkel jellemzett cigánycsoportok kulturális örököseire is. Ebben az évszázadban, de különösen 1945 után — a cigányok csoportjait érintő politikai döntéseket követően — a köznapi tudatban egyre inkább összemosódik a korábban kétpólusú cigánykép.

A köznapi megítélés — annak ellenére, hogy míg, mint látni fogjuk, a közigazgatási hatalmi csoportosítás és a tudományos megközelítés egyaránt (más-más érvrendszerrel) differenciáló — egyszerűsítő, összevonó és minden esetben a legnegatívabb és gyakorta előítéletes megállapításokat alkalmazza a különböző cigánycsoportokra. Jószerivel sem az anyanyelvi különbségtevést nem ismeri, sem pedig azt nem méltányolja, hogy a cigánynak nevezett csoportok között milyen elhatárolódások, különbségtevések élnek és hatnak. A köznapi tapasztalat korábban a vándorló és letelepedett cigányok oppozíciójában gondolkozott, de tekintettel arra, hogy mára a vándorlók is letelepedtek, korábbi negatív ítéleteit emelte át a cigányság egészére. E század elején, amikor a köznapi beszédben még differenciáltabb cigánykép, illetve terminológia



*Az Alföldön vándorló cigányokat sátoros vagy oláh cigányoknak nevezték (Garay Ákos felvétele, Haraszti, 1910)*



Magyarországon mind, a mai napig a cigányoknak mondott társadalmi csoportokkal szemben hatalmas előítélet-rendszer működik (Nagyszokolyai Béla gyűjtése, Dályok, 1895)



A cigánynak nevezett csoportokat jobbra a szegénységgel és az elmaradottsággal jellemezték (Gönyey Sándor felvétele, Patak, 1934)

élt, a megnevezésben viszonylag jól elkülönítődtek az egyes cigánycsoportok. A magyar anyanyelvű cigányokat általában zenész, muzsikus vagy magyar cigányoknak nevezték, míg a vándorló oláh cigányokat és a román anyanyelvű cigányokat gyakorta összekeverték. Az ország egyes régióiban más-más elnevezéssel illették e csoportokat. A Dunántúlon oláh cigánynak a románul beszélő teknővájókat nevezték, és a ma oláh cigánynak ismert csoportokra a kolompár elnevezést használták. Az ország északi részén és az Alföldön a vándorló cigányokat általában sátorosoknak vagy oláh cigányoknak mondták, s nemigen különböztették meg egymástól a román és cigány anyanyelvű csoportokat.

Lévén, hogy a többség egyik csoporttal sem tart fenn valódi társadalmi kapcsolatot, megítélését nem a valós megismerés formálja. Nyilvánvaló, hogy a cigánynak nevezett csoportokkal kapcsolatos közigazgatási, politikai rendelkezések — időnként a pozitív diszkrimináció — a többség értékítéletében az amúgy megszüntetendő negatív tulajdonságokat erősítik fel. Ezekből az áttételes „tapasztalatokból” bizonyos folklórműfajok segítségével — mint például a vándormondák, rémtörténetek — újabb képzetkörök szerveződnek, amelyekben az elmúlt időszak törekvéseinek

summázata is megjelenik. Így például mindenki számára közsismert és kétségkívül valóságtartalmúnak vélt az az állítás (amelyre minden esetben hitelesítő jegyeket: helyszínt, időpontot, szereplőt találnak), miszerint „A” „B” időben és „C” helyen a neki juttatott lakásban felszedte a padlót s azzal tüzelt, vagy a fürdőkádban disznót nevelt, a konyhába kötötte lovát, a kecskét a szoba közepén ölte le, és folytathatnánk tovább. Általános az az elgondolás is, hogy a cigányok munkakerülők, gyermekgondozási segélyből és bűnözésből élnek.

Vég nélkül lehetne idézni interjúrészteket vagy az előítélet témakörében végzett vizsgálatokat, amelyek azt bizonyítják, hogy Magyarországon mind a mai napig a cigányoknak mondott társadalmi csoportokkal szemben hatalmas előítélet-rendszer működik, sőt újabb és újabb elemekkel egészül ki, ha vannak is motívumok, amelyek ebből a rostából kiperegnek, és használatuk elfelejtődik. Mindezek a megfogalmazások azért rendkívül fontosak, mert a cigánynak nevezett csoportokhoz tartozó embereknek naponta kell szembesülniük ezekkel a megfogalmazásokkal. A cigányokkal szembeni attitűdök az iskolában, a munkahelyen vagy akár a közigazgatásban is, bár valamivel konszolidáltabb és körmönfontabb formában, de érvényesülnek. Ezzel párhuzamosan fontos utalni arra is, hogy azokkal szemben is minősítő és etnikai kijelölő szándék érvényesül, akik önmagukat nem cigányként akarják definiálni. Az etnikai választás — nevezetessé az akár kulturális integrációnak vagy közösségi identitásnak, netán asszimilációnak — a cigánynak nevezett emberek számára nem teremti meg a társadalmi integráció valódi lehetőségét. A magát többségként definiáló társadalom a mindennapi együttélés szintjén nem fogadja és ilyenformán nem integrálja az etnikai azonosságát hangoztató, cigánynak minősített embert sem. A cigánycsoportok közötti konfliktusok egyik legfontosabb eredőjét minden bizonnyal ebben a társadalomtörténeti tényben kell keresnünk.



*A foglalkoztatottsági arány elképesztően alacsony — cigánykovács munka közben (Luby Margit felvétele, Matolcs, 1928)*

A közigazgatási és politikai intézmények a múlt század végén, e század elején legfontosabb törekvésüknek a még vándorló cigánycsoportok letelepítését tekintették, s ezek „társadalomra veszélyes” tevékenységét akarták megszüntetni. Közkedvelt frazeológia volt a polgárosítás gondolata. A cigányokról való gondolkodás és az ezt tükröző intézkedések mindenesetre a cigánynak nevezett társadalmi csoportok megosztását is szolgálták. A kétpólusú rendszerben szinte ellenségnek tekintették a vándorló oláh cigányokat, s elemi törekvésként a letelepedett, jobbára muzikusnak nevezett cigányok szintjére akarták emelni őket. A vándorló cigánycsoportok letelepítését követően néhány évtizedig nemigen leljük nyomát a cigányokról való hatalmi gondolkodásnak és gondoskodásnak.

A közigazgatási és politikai intézmények a múlt század végén, e század elején legfontosabb törekvésüknek a még vándorló cigánycsoportok letelepítését tekintették, s ezek „társadalomra veszélyes” tevékenységét akarták megszüntetni. Közkedvelt frazeológia volt a polgárosítás gondolata. A cigányokról való gondolkodás és az ezt tükröző intézkedések mindenesetre a cigánynak nevezett társadalmi csoportok megosztását is szolgálták. A kétpólusú rendszerben szinte ellenségnek tekintették a vándorló oláh cigányokat, s elemi törekvésként a letelepedett, jobbára muzikusnak nevezett cigányok szintjére akarták emelni őket. A vándorló cigánycsoportok letelepítését követően néhány évtizedig nemigen leljük nyomát a cigányokról való hatalmi gondolkodásnak és gondoskodásnak.

## Az ötvenes évek cigánypolitikája

Az 1950-es évek új lendületet hoztak a hatalom „cigánypolitikájában”. A cigányság megítélése elsősorban nem etnikai problémaként jelent meg, hanem

olyan sajátos, a társadalmi fejlődéstől elmaradt rétegé, amely már-már a politikai rendszer filozófiájának lényegét kérdőjelezte meg. A cigánynak nevezett csoportokat ez idő tájt jobbra a szegénységgel és az elmaradottsággal jellemezték. Feltűnően magas volt az iskolázatlanok és az analfabéták aránya, a népesség többsége a falu- és városszéli nyomortelepeken élt, a foglalkoztatottsági arány pedig elképesztően alacsony volt. Az 1950-es években a Művelődési Minisztérium mellett működő Cigány Kulturális Szövetség, a Munkaügyi Minisztérium és az Egészségügyi Minisztérium egyaránt ezt igazolták felméréseikben és jelentéseikben. Ezeket a mozgalmakat tekinthetjük az 1961-es párttáborozat előzményeinek. A párttáborozat megszületése azért fontos, mert újabb „törvényesített” fejezetet hozott a cigányokról való gondolkodásban, sőt azok életmódjának megváltoztatásában.

Eszerint iskolába kellett íratni a gyermekeket, s lehetőleg meg kellett taníttatni legalább írni-olvasni a fiatal felnőtteket is; munkába kellett állítani a férfiakat — elérve egy-egy stabil munkahelyhez kötődésüket is —; a „putrik” helyett „modern” lakóházakat kellett emelni, tanácsi és OTP-segítséggel. A lakóház-építési kedvezményekhez és a szociálpolitikai támogatásokhoz az előírt feltételek bizonyos akadályait kellett venni, vagyis kialakult egy elemeiben egymásra épülő integráló rendszer. Ennek tényleges működésétől most tekintsünk el, a kérdés valójában az, hogy a hatalom, a közigazgatás és a politika hogyan értékelte e folyamatokat, hogyan ítélte meg a cigányok csoportjait, tudtak-e élni azok a „felkínált lehetőségekkel” vagy sem.

*„A község cigányai négy érdekközösséghez tartoznak. A váncsodi oldalon csak a Farkas dinasztia, más néven a »Gazda Pista« családja telepedett meg... Mindössze egyetlen gödrösi cigánycsaládnak engedték meg, hogy arra a részre települjön. Annak is megvan az oka, hogy miért pontosan azt a családot fogadták be... Ezekből a családokból kerül ki a községben nyilvántartott veszélyes bűnözők többsége. Jó részük még ma is kupeckedik, lop és garázdálkodik. Asszonyaik meg gyermekeik követik el a házalással színlelt besurranános lopások nagy részét is. A másik két érdekcsoport a keserű oldalon él. Közülük az elsőhöz a gödrösi cigánytelep családjai: a Lakatosok, a Kolompárok, a Rostások, a Jakabok meg a Kanalasok tartoznak, a másodikhoz pedig a cigánytelepről kiszakadt és a községbe települt családokat lehetne sorolni... Ezek a családok örültek, hogy végre kiszabadultak a putrivilágból, s többé semmiféle sorsközösség nem köti őket a gödrösiekhez... A negyedik csoportot már nem szívesen említjük a cigányok között, mert ezek csak ránézésre azok. A községben szétszórta élők muzsikuscsoportokra gondolok. Ezek az emberek már évtizedekkel ezelőtt föladták régi életmódjukat, átvették a helyi szokásokat, tisztelik a törvényeket, rendszeren iskoláztatják gyermekeiket, gondolkodó emberekhez illően viselkednek, ezért a lakosság már nem is tartja őket cigányoknak. Teljes egyetértésben élnek mindenkivel, de a többi cigánytól talán még jobban távolytartják magukat, mint a magyarok. Mereven elzárkóznak a három másik csoporttól, s legfeljebb legyintenek, amikor a többiek beilleszkedéséről és társadalmi felemelkedéséről esik szó.”*

Békési József: Cigányok a Körösök mentén, 8. old.

A cigány szó jelentése részben az elmaradottal, a nem társadalmiasult magatartással, összefoglalóan egy negatív értéktartománnyal azonos, sőt azt is mondhatjuk, hogy viselkedésük nem a gondolkodó emberekhez illő. Nem feledhetjük el, hogy ennek a korszaknak szóhasználatában a cigányság besorolá-

sának hármas kategóriarendszere alakult ki. Eszerint vannak a beilleszkedett cigányok, akik tulajdonképpen már nem is cigányok, a beilleszkedés útjára lépett cigányok, akik átmeneti „etnikai” állapotban léteznek, és a beilleszkedni nem tudó vagy nem akaró cigányok, akik a cigányság lényegét adják az ehhez társuló összes negatív értékítélettel. Ez a megközelítés értelemszerűen legfeljebb az egyik cigánycsoport értékrendje felől közelít, míg a másik végponton álló világgképét, döntéseit meg sem akarja érteni.

Békési egyik interjúalánya, egy szarvasi rendőr zászlós a következőképpen fogalmazott:

*„Mi itt Szarvason háromféle cigányt ismerünk. Olyanokat, akik már jóval az 1960-as évek előtt beilleszkedtek; olyanokat, akik a beilleszkedés útját járják, és akik az elől minden jószándékú törekvés ellenére mereven elzárkóznak. Hát ezzel a harmadik csoporttal van a legtöbb bajunk, sajnos, még mindig ők alkotják a többséget... Mert ezek a hagyományos, úgymond nemzeti vagy törzsi színvonalon megrekedt közösségek valóban elsősorban munka nélkül szerzett anyagi javak révén igyekeznek »állni a versenyt«. Látványosan szórják a pénzt, s minden létező eszközzel azt kívánják a magyar cigányoknak bebizonyítani, hogy lám, nem a »robot« dönti el a jólétet, mert az okos cigány, aki megmarad ősei »szabad foglalkozásánál«, legalább olyan jól él, mint a buta cigány, aki eladja magát valamelyik vállalatnak! Egy-egy cigánytetetés és -esküvő ezért kerül húsz-harmincezer forintba... A szarvasi oláh cigányok számára a ló az isten, a vagyonosodás szimbóluma!... Fő foglalkozásuk a lókupeckedés, a házalás, a vásárról vásárra vándorlás. A családfők soha nem dolgoztak, mégis »makulátlanok«, de leszármazottaik vagy más családokból hozzájuk került rokonaik követik el a bűncselekmények nagy részét.”*

Békési József: Cigányok a Körösök mentén, 61–63. old.

Immár csak egy lépés választ el minket a cigánybűnözés néhány évvel később nyilvánosságra kerülő rendőrségi kategóriájától. A Nyilvánosság Klub 1989-es — e témáról folytatott — nyilvános vitáját követően a rendőrség ismét „belső beszédévé” tette a cigánybűnözésről szóló elmélgedését. Bűnüldözési gyakorlatában azonban mind a mai napig tetten érhető az az elgondolás, amely szerint az oláh cigányok jobbra szervezett bűnözésből élnek, míg a magyar cigányok közül ha kerülnek is ki bűnözők, azok csak saját szakállukra dolgozó, magányos farkasok, vagy éppen csak megélhetésüket biztosítják kisebb lopásokból, rablásokból. Szervezett bűnözőket, bünszövetségeket gyanítottak hajléktalan nyugdíjasokat pénzük fejében eltartó falusi oláh cigányokban. Mintha kísértetiesen megismétlődnének a száz évvel korábbi, belügyerek által generált társadalmi félelmek és kétségbeesések, azzal az apró különbséggel, hogy a két cigánycsoport közötti különbségtevés talán kevésbé válik publikussá.

## A tudományos csoportosítások gondjai

A magyarországi cigányok tudományos csoportosításának máig leginkább elfogadott rendszerét Erdős Kamill adta, még 1958-ban. Előtte is voltak azonban próbálkozások, amelyek hatottak korunk politikai-közigazgatási gyakorlatára. Az 1893-as cigányösszeírás a vándorlás, illetve letelepedés mértékét tekintette a legfőbb rendező elvnek — eszerint megkülönböztet vándorcigányo-

kat, huzamosabb ideig egy helyben tartózkodó és állandóan letelepedett cigányokat. A korabeli gondolkodást valójában két szélső és ellentétesként megélt forma ragadta meg. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a statisztikai felvétel érték- és érdekmentes lett volna. Idéztük már a felmérés szükségét megfogalmazó politikai igényt, s ezt kiegészíthetjük Herrmann Antal egyik okfejtésével, miszerint a vándorcigányok vándoriparát és az asszonyok kéregetését valójában alibitevékenységnek tekinti, hisz a fő cél a terep felmérése, a lopás előkészítése. Csaknem húsz évvel később még változatlanul a vándor és a letelepedett életmód az osztályozás alapja.

*„Kétfajta cigányt kell megkülönböztetnünk: 1. a vándor-, 2. a letelepedett cigányt. A kettő között ugyanis fontos különbségek vannak. Az igazi ősi cigány jellemvonásokat, amelyek a faj lényeges sajátosságait képezik, a vándorcigányban találjuk meg. Büszkeség, az indus fajra emlékeztető melancholia, az idegennel szemben való nagy zárkózottság, a kóbor élet iránti vonzalom, a természetért való rajongás — mindezen tulajdonságok ma már csak a vándorcigányokban találhatók meg, minthogy független életmódjuk mellett sokkal több faji jellemvonást őrizhettek meg, mint a letelepedett, szolgai sorsba került cigányok. A vándorcigány le is nézi elkorcsosult, elaljasodott testvéreit, a letelepedett cigányokat és csak rab-szolgasorsra jutott páriákat lát bennök, akik méltatlanok a nagy cigány nemzet nevére.*

Fleischmann Gyula: Cigány a magyar irodalomban, 7. old.

Ebben a megfogalmazásban azonban már nem a politikai, hanem az etnográfiai, kulturológiai megfigyelés dominál, még ha tetten érhető is némi romantikus attitűd. Jobbára visszhang nélkül maradt — még Erdős Kamill sem utal rá — Heiczinger 1939-es tanulmánya, amely már pontos leírását adja a ma ismert legfontosabb három magyarországi cigánycsoportoknak, így köztük a teknővájóknak.

*„Legkésőbb telepedett le a teknővájó vagy oláh (!) cigányság. Ezek megtelepedése helyel-közzel még ma is folyik. Családonkint vándorolnak faluról falura, főleg olyan vidéken, ahol jegenye és nyárfa van. A megvásárolt, esetleg felesdolgózásra is elvállalt fából teknőket, melencéket, itatóvályúkat, kanált faragnak és azt eladják, vagy terményekre becserélik. Ideiglenes lakóhelyükön félig földbe sülyesztett, ágakból rakott és sárral tapasztott kunyhókban laknak, melyet maguk tapasztotta sárkemencével fűtenek. Sok helyen mint summás munkások, részes aratók, napszámosok keresik kenyerüket, az asszonynépség még helyel-közzel koldul, de vannak helyek, hol baromfityényséttel, disznóhizlalással is foglalkoznak. Anyanyelvük oláh, nevük oláhos. A megtelepültek már törvényes házasságban élnek, gyermekeiket szívesen járatják iskolába, általában igyekeznek belesimulni az őket befogadó falu életébe.”*

Heiczinger János: Adatok a falu cigánykérdéséhez, 3. old.

Ebben a munkában mint megfigyelési szempont egyszerre érvényesül a nyelv, a vándorlás, a foglalkozás, illetve a megélhetés, az életmód szempontja és a faluhoz, illetve a parasztokhoz fűződő viszonyrendszer.

Erdős Kamill „A Békés megyei cigányok — cigánydialektusok Magyarországon” és „A magyarországi cigányság — törzsek, nemzetségek” című tanulmányaiban próbálta megadni a magyarországi cigánynak mondott csoport-



tok klasszifikációját. Mindmáig ez tekinthető a legrészletesebb csoportosításnak, és bátran mondhatjuk, ez kodifikálódott a cigányokkal foglalkozó tudományzakokban. A néprajzi és antropológiai vizsgálódásoknak ez adja mintegy fogalmi hálóját, de alapkategóriáiban befolyásolta a későbbi szociológiai kutatásokat is.

„Magyarországon kétféle cigányt különböztetünk meg:

- A) Cigány anyanyelvű
- B) Nem cigány anyanyelvű.

Az első csoport két, egymástól élesen különböző részre oszlik:

- A<sub>1</sub> Ezek az úgynevezett kárpáti cigány nyelvet beszélik
- A<sub>2</sub> Ezek az úgynevezett oláh (vlax) cigány nyelvet beszélik.

Az A<sub>1</sub> főcsoport hármastagozódású:

- a) Nógrád megyei
- b) Budapest környéki (Páty, Csobánka, Pomáz, Zsámbék, Pilisvörösvár, Bia, Pesthidegkút, Budakalász) és dunántúli (Pécs, Mohács, Versend, Dunaszekcső).
- c) Kőszörűs és ringlispiles cigányok (az egész országban kóborló, magukat »német«, illetve »vend« cigányoknak nevezők).

Az a-val jelzett alcsoport eltérő dialektust beszél, mint a b- és c-vel jelzettek. A kárpáti cigányok az oláh (vlax) cigányokkal — nyelvük nagymértvű eltérése folytán — képtelenek megértetni magukat.

Az A<sub>2</sub> oláh (vlax) cigányok, több törzsre (fajtára) és a törzsön belül, számtalan nemzetségre oszlanak. Törzsi neveik foglalkozásukat jelzik, míg nemzetségneveik, az ős, apa vagy valamelyik kimagasló tulajdonságú előd nevéből (esetleg csúfnevéből) — illetve, annak a helységnek nevéből, ahol a nemzetség először letelepedett — származik. A törzsek és nemzetségek neveinek időbeli keletkezése évszázadokra visszanyúlhat, de ugyanúgy, csupán évtizedekre is.

Az oláh (vlax) cigánytörzsek (fajták) a következők: Lovari (lókereskedők; lókupecek), Posot'ari (zsebtolvajok), Kherari (alkalmi munkások, házzal bírók), Colari (szőnyegkereskedők), Kelderari (rézművesek, üstfoltozók), Cerhari (»sátorosok«, Mašari (»halászok«), Bugari (»dögösök«), Čurari (»késesek«), Drizar (»rablók«), Gurvar (fodozovo) (tepsikészítő, edényfoldozó).

A főbb oláh (vlax) cigány nemzetségek a következők: Hercegešt'e (Herceg-



Téglavető magyar cigányok (romungrók) (Adler Artúr felvétele, Csíkszereda, 1911)

szóllós község nevéből), Čokešt'e, Kodešt'e, Ducešt'e, Dudumešt'e, Pirancešt'e, Mugurešt'e, Sosojest'e, Čirikl'i (jelentése: madár), Ruva (jelentése: farkas), Markulešt'e, Notari, Neneka (az ő: Neneka vajda nevéből), Bužešt'e, Trandešt'e, Čampašošt'e (csúfnévből), Kozak, Kolompar, Stojka, Rafael stb.

A második főcsoportot alkotják a nem cigány anyanyelvűek.

Két részre oszlanak:

B<sub>1</sub> csoportba tartoznak a magyar anyanyelvűek

B<sub>2</sub> csoportba tartoznak a román anyanyelvűek.

A B<sub>1</sub> csoportbeliek (Romungro, »Rumungro«) a kárpáti és az oláh (vlax) cigányok leszármazottai, akiket elődeik — valószínűleg a könnyebb asszimiláció reményében — nem tanítottak meg a cigány nyelvre. — Különválasztásuk most már szinte lehetetlen.

Két részre oszlanak:

a) zenészek (»úri« réteg)

b) vályogvetők, kosárfonók, alkalmi munkások stb. (szegény réteg).

A B<sub>2</sub> csoportbeliek is két részre oszlanak:

1) román cigányok (pl. Elek és Méhkerék Békés megyei községekben)

2) teknővájó cigányok.

A román cigányoknak nincsenek alcsoportjaik. A teknős cigányoknak három fajtája él Magyarországon:

a) »Tiszaháti«: főleg a Nyírségben; anyanyelvüket egyre inkább elhanyagolják és lassanként elfelejtik

b) »Füstös«: »átmenetet« alkotnak; Füzesabony, Békéscsaba és Tiszafüreden élnek

c) »Dunás«: a Dunántúlon élnek; a férfiak közül még többen hordanak valig érő haját, a nők apró, tengeri csigákkal és gyöngyökkel díszítik nyakukat."

Erdős Kamill: A magyarországi cigányság.

Erdős Kamill rendkívül bonyolult és differenciált osztályozási rendszere mára azért a tudományos használatot illetően is jelentősen egyszerűsödött, leginkább az A<sub>2</sub> (oláh cigányok), B<sub>1</sub> (magyar anyanyelvűek), B<sub>2</sub>1 (román anyanyelvűek) és némileg az A<sub>1-c</sub> (vend cigány) csoportok említődnek. Erdős Kamill még pontosan megkülönböztette az egyes csoportokat egymástól. Leírásaiban egyértelműen fogalmazva mindig egy-egy csoportról szól, az egyik csoportról szóló ismereteket nem vonatkoztatta egy másik csoportra. Ezzel szemben az utóbbi évtizedekben az etnográfiai és antropológiai kutatások alapvetően a hagyományosnak tekintett oláh cigányok iránt érdeklődnek.

Ebből következően aztán az sem véletlen, hogy az egyre szaporodó cigányokról szóló kézikönyvek, oktatási segédletek néprajzi jegyzetei rendre az oláh cigányok kulturális rendszerét írják le mint általában vett cigány kultúrát.

Michael Stewart magyarországi romák körében az 1980-as években végzett antropológiai terepmunkája és ennek publikációi egyértelműen ellentétesek lévén e szemléletmóddal, új korszakot és új felismeréseket hoztak a cigányokról szóló ismereteinkbe. Stewart választása tudatosan egy oláh cigánycsoportra esett, mert abból a feltételezésből indult ki, hogy kulturális rendszerükben jóval több független elemet őriztek meg, ha úgy tetszik, jobban törekedtek a hagyományos értékek és életmód megőrzésére. Az oláh cigányok leírását egyszerre mérte a parasztokhoz és más cigánycsoportokhoz való viszonyuk-

hoz. Így sikerült újból kibogozni valamit abból, amit egyes tudományok és a közigazgatási-politikai intézmények talán összekuszáltak az elmúlt évtizedekben. Sikerült rávilágítania arra is, amit a többség közvélekedése előszertettel egybemosott és értetlenül elítélt.

*„A harangosi cigányok azonban korántsem váltak a munkásosztály osztály-öntudattal bíró tagjaivá, miként az MSZMP remélte, hanem megőriztek egy különálló, nem osztályjellegű identitást. Azon a képességen alapult ez, hogy továbbra is el tudták képzelni: életükben nem az a tény számít igazán, hogy hétfőtől péntekig szocialista bérekért dolgoznak, hanem az a döntő, hogy szabadidejüket lókereskedéssel, énekléssel, ivászattal és a cigánytársaikkal való testvériség ápolásával tölthetik, emberi létüket tehát otthonaikban és közösségükben találják meg, nem pedig a munkahelyen... Liberális szemszögből nézve úgy vélem, hogy van valami csodálatos a harangosi cigányok és sok hozzájuk hasonló teljesítményében, akik — dacára a hatóságok rendszerbe iktató és egységesítő kísérletének — megőrizték különállásukat. Ennél azonban sokkal fontosabb ennek a teljesítménynek a gyakorlati következménye: a harangosi cigányok ma kevésbé elesettek, mint számtalan sorstársuk országszerte, akik a kommunizmus időszakában a lumpenproletariátusba süllyedtek le, akiket arra kényszerítettek vagy arról győztek meg, hogy hagyjanak fel életmódjukkal és kultúrájukkal. Utóbbiak ma nem rendelkeznek sem a szerző-mozgó vállalkozói mentalitással, sem bérmunka-vállalási lehetőséggel.”*

Michael Sinclair Stewart: Daltestvérek, 11—12. old.

Stewart a cigányokon belüli határvonalat alapvetően ott húzza meg, ahol az oláh cigányok hagyományos, a társadalomtól és annak kodifikált értékrendjétől eltérő életmódot és életfilozófiát élnek és fogalmazznak meg, szemben elsősorban a magyar cigányok a társadalom értékrendjéhez igazodni próbáló életmódjával és életfilozófiájával. Akik föladták korábbi függetlenségüket, azokról így fogalmaz:

*„...megpróbálnak a nem cigányokhoz hasonlóan élni, s letagadják cigány származásukat. Nagy többségük azonban hatalmas, gyakran nyomornegyedyszerű telepeken él, az ipari központok peremén. Ők, akik a roma nyelvet beszélő oláh cigányok többségétől eltérően »nem büszkéek arra, hogy cigányok«, és akiket a magyarok nem fogadnak el magyaroknak, egyfajta senkiföldjén élnek, amit a paradox magyar cigány vagy a romungro ('cigánymagyar') megjelölés is kifejez. A magyar szakirodalom régóta »kultúravesztést« emleget velük kapcsolatban, de nincs okunk feltételezni, hogy »kevesebb kultúrájuk« lenne, mint bármely más embercsoportnak. A beások — a román nyelvet beszélő cigányok — között vannak teljesen »asszimilálódott« bányászok éppúgy, mint a házi disznóölésekkor használt teknőket vágó és árusító családok. Többségük azonban vidéken, az ország déli részén, szegény és manapság gyakran már kizárólag cigányok lakta falvakban él, ahonnan a korábbi lakók elköltözése tette lehetővé az egykori területenkívüli (néha erdőlakó) cigányoknak a beköltözést... Ha szerencsések, ezekből a gettófalvakból a környék nagyobb városaiba járhatnak dolgozni.”*

Michael Sinclair Stewart: Daltestvérek, 30. old.

Személyes tapasztalataiból kiindulva lesújtó módon nyilatkozik egyes oláh cigány csoportokon kívüli cigányokról.

„Megismerkedtem néhány családdal, akiket a romák nyilvánvaló megvetéssel kezelnek, mert meg vannak győződve róla, hogy cigányságukat kétszínű módon használják fel. Amikor hasznos számukra — például a zenészek —, felvállalják, de amikor ez az oláh cigányokkal való azonosítást jelentené, letagadják. Egy romungro családból származó asszony annyira »asszimilálódott«, hogy mára már tanácsai tisztviselőként dolgozik. A magyarok azonban róla beszélve világosan utalnak etnikai hovatartozásra.”

Michael Sinclair Stewart: Daltestvérek, 36. old.

## A cigány etnikai csoportok definíciói

Ezzel tulajdonképpen elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol a magyarországi cigánynak nevezett csoportok népi kultúrája felől közelítve vizsgálhatjuk a csoportok klasszifikációját és egymáshoz fűződő viszonyát, a saját és a másik cigánycsoportról megfogalmazott véleményeket. Már korábban jeleztük, hogy a csoportok között általános tendenciaként a szétválasztó törekvést lehet regisztrálni, azt ugyanis, hogy

szinte minden cigánynak nevezett csoport magát világosan megkülönbözteti más, szintén cigánynak nevezett csoportoktól és gyakorta elhárítja az általa más csoportra gondolt, de mások által rá is vonatkoztatott minősítést.

Akit Magyarországon a tudományok jobbjára oláh cigánynak neveznek, azok magukat romnak, romának mondják, akiket magyar cigányoknak, azok inkább használják magukra a muzsikus megjelölést, míg akit román cigánynak mondanak, inkább szeretik magukat beásnak nevezni. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ez a három fő csoport volna minden esetben a klasszifikáció alapja, hanem csak azt mutatja, hogy a különböző csoportok egy-egy főcsoportba próbálják magukat besorolni, miközben adott esetben mások, akik főcsoport-

ba számítják magukat, nem szükségszerűen fogadnak el mindenkit, akik velük azonos csoport-hovatartozást vallanak. Adott csoportnév alá olyanok is törekednek, akiket más cigánycsoportok nem tekintenek odatartozónak.

A nyolcvanas évek végén volt megfigyelhető, hogy a cigányokkal szolidáris értelmiség minden cigánynak nevezett emberre egyre inkább egységesen a roma kifejezést használta, pejoratívnak és sértőnek érezve a cigány szót, illetve



A magyar cigányok inkább használják magukra a muzsikus megjelölést, a velük szolidáris értelmiség pedig a roma megnevezést (Keszegh István felvétele, Tiszaigar, 1949)

a hozzá tapadó társításokat. Többször tanúi voltunk olyan esetnek, amikor muzsikusok tiltakoztak a roma kifejezés ellen, kikérve maguknak, hogy ők nem romák, hanem muzsikus cigányok. Ennek ellenére a magyar anyanyelvű cigány politikusok többsége a cigánynak mondott emberek politikai és társadalmi szervezeteinek gyakorta — s mára már általánosan — a roma előnevet adják. Így lett Roma Parlament, Roma Polgárjogi Alapítvány, Roma Sajtóközpont, Roma Versitas. Más esetben a szervezet-intézmény elnevezését eleve cigány nyelven adják meg, például Amaro Drom, Lungo Drom (mindkettő alapítvány és folyóirat is), Romano Kher (intézmény). Mindezen tények azt jelzik, hogy a „cigánypolitika” szintjén az egységesülés, a csoportok közötti kulturális és társadalmi integráció szükségessége fogalmazódik meg, ami nem jelenti azt, hogy a népi kultúrában és a mindennapok szintjén ez a felismerés egyetemessé vált volna. Mára az „újságírói köznyelvben” is egyértelműen polgárjogot nyert a roma kifejezés, bár ez inkább eufémizmust jelent, az illő beszédhez való igazodást, a hozzátársított „romákról” szóló interpretációk sokszor csak a roma elnevezést devalválják.

Legfontosabb szociológiai tényként azt kell rögzíteni, hogy a három fő csoport között merev házassági — endogám — kör húzódik, sőt ez adott fő csoporton belüli alcsoportokra is kiterjedhet, ami egész pontosan azt jelenti, hogy az egyes csoportokhoz tartozó egyének csak adott csoporton belül házasodnak. Magukat muzsikusnak vagy romnak gondoló csoportokon belül is húzódhatnak merev vonalak. Ezen alcsoportok elkülönülhetnek foglalkozási, életmódbeli, vagyoni, térbeli ismérvek alapján, de nemzetségek, rokonsági rendszerek alapján is. A társadalmi elkülönülés másik pregnáns megnyilvánulása az adott településen belüli térbeli elkülönülés, amikor két vagy három fő csoport képviselői a település más-más részén helyezkednek el, nem „keverednek”, vagy ha adott településen belül egy telep létezik, akkor azon belül írható le egy osztott és egymás között képzeletbeli határvonallal elválasztott terület. A fő csoportok elkülönülését megfigyelhetjük a munkaszervezeti formákban is. A korábbi évtizedekben a különböző munkahelyeken az egyes csoportok tagjai jobbra külön-külön munkabrigádba tartoztak, a munkásszálláson lehe-



*Vidéki városokban és a fővárosban élő, zenével foglalkozó cigányok, akik a zene kategóriában magasabb elbírálást nyertek (Kallós Oszkár gyűjteménye, 1870-es évek)*

tőleg külön szobákba kérték magukat, de a különállás megfigyelhető a különböző büntetés-végrehajtási intézetekben is. Az általában vett társadalmi kapcsolatok terén (mint a barátság, a korcsoporton belüli „bandázás”) szintén általánosítható ezen megfigyelés. Mindezek arra mutatnak, hogy miközben a társadalom többsége egységes fogalom alá sorol minden cigánynak nevezett embert, ők a különbözősüket és valamelyik csoporthoz való tartozásukat valószínű és szimbolikus eszközökkel fejezik ki.

A cigánynak nevezett csoportok nyelvi elkülönítésével is jól tetten érhetjük ezt a törekvést. Az oláh cigánynak nevezett csoportok terminológiája az embereket, illetve csoportokat a következőképpen osztályozza. A mi csoport tagjai a romák. A mi csoporttal szemben állók a gázsók, akik tovább oszthatók parasztokra és úriemberekre (parasztnak általában a falusiakat és a velük szemben ellenséges érzületűeket nevezik, míg úriembereknek a velük szolidaritást mutatókat, a velük szemben nem lenézően viselkedőket mondják). Köztes kategóriának a romungrokat tekintik, akiket megnevezésük szerint már nem romának és még nem gázsónak tartanak.

A magyar cigányok hasonlóan osztják fel a világot, a mi csoportot muzsikusként mondva, oláh cigánynak nevezve, akit a tudomány oláh cigánynak mond, míg a nem cigányokat a cigány nyelvből átvett gázsó elnevezéssel illetik, úgy tartva számon őket, mint teszik azt az oláh cigányok.

Ha egyes lokális csoportok vagy közösségek felől közelítünk, azt látjuk, hogy elég tisztázatlan, sokszor egymásnak ellentmondó a cigánycsoportok osztályozása.

*„Országunk cigánysága hat rétegből áll: a) sátoros, kóbor oláh cigányság, b) teknőkészítő cigányság, c) szőnyegkészítő és árusító cigányság, d) falun élő legkisebb zene kategóriát elérő és különböző alkalmi munkákkal foglalkozó, e) a vidéki városokban és a fővárosban élő, ipari munkát végző, de jelenleg alkalmi beállításúak és jelleműek, f) vidéki városokban és fővárosban élő, zenével foglalkozó, akik a zene kategóriában magasabb elbírálást nyertek. Fontos, hogy a rétegzéseken és kategóriákon belül a legmagasabb fejlettséget figyelem előtt tartsuk.”*

Pogány György—Bán Géza: A magyarországi cigányok helyzetéről

Ez a csoportosítás láthatóan egyszerre alkalmazza az etnikus, foglalkozási és a települési szempontokat. Egy szalkszentmártoni cigányul beszélő csoport úgy véli, hogy a cigányokat rúdugrókra (muzsikusokra), oláh cigányokra, sátoros cigányokra, drizárókra (földkunyhókban lakók), köszörösökre és teknővájókra lehet osztani. Az oláh cigányokat további alcsoportokra bontva lovárokról, pantestyukról, kudestyikről, sosojikról és hodesztyukról beszélnek, vagyis keverik és egyneműnek tekintik azt, ami az Erdős Kamill-terminológiában törzsként és nemzetségeként szerepel. Amikor saját besorolásukat adják meg, egyértelműen lováriként határozzák meg önmagukat, független attól, hogy az egyes emberek felmenői melyik törzshöz vagy nemzetséghez tartoztak.

A nagycerkeszi magyar anyanyelvű cigányok számon tartanak oláh cigányokat, sátoros cigányokat, teknővájókat, muzsikusokat és magyar cigányokat.

A tarnaleleszi magyar anyanyelvű cigányok muzsikusokról, vályogvetőkről, oláh cigányokról, lovárikról és teknősökről tudnak.

Az ároktői cigány anyanyelvűek oláh cigányokról, gurvárokról, sátorosokról, romungrokról és teknősökről beszélnek.

A kétegyházi cigány anyanyelvűek egységesen minden magyarul beszélő cigányt romungrónak mondanak, megkülönböztetik még a beásokat, és oláh cigány csoportokként tartják számon a másárokat, lovárokat, kelderásokat és csurárokat.

A vérédi román anyanyelvű cigányok az oláh cigányokat kolompárok-nak vagy lakatároknak hívják, megkülönböztetik a magyar cigányokat, a román anyanyelvű csoportokat pedig önálló csoportként egymástól szétválasztva beásnak (vagyis árgyelánnak), tincsának és muncsának nevezik. A lakatárnak nevezett csoportot foglalkozás szerint tovább differenciálva kisirist (köszörúst), abrosárt (textíliákkal házaló), bokráncost (edényfoltozással foglalkozó) és kupect különböztetnek meg. Más muncsán csoportok magukat cigánynak mondják és árgyelánnak nevezik azt, aki magát beásnak mondja. A beások többsége azonban csak két beás csoportot különböztet meg, az árgyelánokat és a muncsánokat.

## Alakuló értékrendek

A cigány anyanyelvű csoportokon belül megfigyelhető egy egységesülési folyamat. Úgy tűnik, hogy a lovári önelnevezést azok a csoportok is egyre inkább alkalmazzák magukra, akiknek felmenői más törzshöz vagy nemzetséghez tartoztak. A korábbi törzsi-foglalkozási megfelelések gyakorlatilag teljesen elhalványultak, hiszen a hagyományos foglalkozások többnyire megszűntek, és a megélhetést tekintve egységesülési folyamat alakult ki. A speciálisan cigány mesterségnek tartott lókereskedéssel és általában véve az üzleteléssel egyre több, korábban nem szükségszerűen abból élő cigány anyanyelvű csoport kezdett foglalkozni. Korábban a cigány anyanyelvűek közötti hierarchiában legelőkelőbbnek a lovárokat (pénzeseket), a lókereskedőket tekintették, ezért a hasonló tevékenységet űzők is ezt választották maguk elnevezésére. Az „eredeti lovárok” is használják ezen önelnevezést, de igyekeznek kirekeszteni a körből a szegény, telepi, nem üzleteléssel foglalkozó cigány anyanyelvű csoportokat. A lovári jelentése áttételesen így egyre inkább a kereskedő, üzletelő, lóval, autóval, színesfémmel foglalkozó „igazi” cigányok megjelölést fedi.

A cigány anyanyelvű csoportokon belül a rendező elv ilyenformán a társadalmi státus és a társadalmi szerep megítélése lesz. Az igazi rom független a társadalmi munkamegosztás hierarchizált rendszerétől, a maga ura és a maga gazdája lesz, jóllehet, tevékenysége elképzelhetetlen a parasztok, de általában a többséghez fűződő kapcsolatrendszer nélkül. Vagyis az igazi romák abból élnek, hogy a parasztoktól vagy a termelőktől vesznek és azoknak adnak el. A legfőbb érték ebben a megközelítésben a jó és sikeres üzletelés lesz, mert ezzel biztosítható a többségtől s a többség intézményrendszerétől való függetlenség. Ugyancsak az igazi rom szimbolikus megjelenítését szolgálja az ember értékének látható kifejezése, ami a felhalmozásban, a látható és teaurált vagyion felmutatásában, a jó élet kimutatásában nyilvánul meg. Azok a cigány anyanyelvű közösségek, amelyek ezt az elvárásrendszert nem tudják teljesíteni, nem számítanak igazi romnak, jóllehet, „beszélik a nyelvet”, s hasonlóképpen a mulatságban, egymás megtisztelésében, a rokoni és baráti kapcsolatok ápolásában látják az élet értelmét. Az egyik státuscsoport tehát egy teljes rendszert valósít meg, a másik ezzel szemben csak e megfogalmazás egyik elemét.

A magyar anyanyelvű cigányok etnikai csoportját vizsgálva hasonló ten-



„Minden muzsikos magyar cigány, de nem minden magyar cigány muzsikos” (Fényes Dezső felvétele, Patak, 1934)

denciákat figyelhetünk meg. Szinte kivétel nélkül minden magyar cigány muzsikusként definiálja magát, függetlenül attól, hogy foglalkozását tekintve maguk vagy közvetlen felmenőik zenélésből éltek-e. Így akik korábban vályogvetők, napszámosok vagy az elmúlt időszakban akár ipari, vagy mezőgazdasági munkások voltak, magukat így minősítik. Értelmezésükben a muzsikos egyfelől egy leszármazási rendet jelent, hiszen valamelyik mitikus ősz muzsikos volt, másfelől egy olyan csoportelnevezést, amelyik egységesen minden magyar anyanyelvű — és nem oláh, nem teknővájó cigányra — vonatkoztatható. A magukat igazi muzsikusnak tartók jobbára elhatárolódnak ettől a megfogalmazástól és a „minden muzsikos magyar cigány, de nem minden magyar cigány muzsikos” elv hangoztatásával a csoportelnevezést egyértelműen szűkítik. Az igazi muzsikosok jó életértelmezése jóval közelebb áll az „igazi művész” vagy korábbi megfogalmazásokból táplálkozva az úri (nemesi-dzsentri) életfelfogáshoz. Eszerint az igazi zenész másoknak megadja a tiszteletet, bőkezű, vendéglátó, adakozó, s éppen ezáltal ér el szimbolikus fölényt. Jóllehet, megélhetése a paraszttól, illetve a

vendégtől függő, világrendje amazéval mégsem azonosítható. A jó élet tárgyi világgal való kifejezésére törekszik, de nem vég nélkül felhalmozó, hanem felélő. Miután megélhetését alapvetően a muzsikálás, egyfajta szolgáltató munka adja, nem törekszik a „bővített újratermelésre”, mint a kereskedő, üzletes cigány.

A magyar cigányok nem zenélésből élő, magukat zenészként meghatározó csoportjai számára az elmúlt évtizedekben a paraszti, kispolgári értékrend volt a mintaadó, még ha ott is lebegett szemük előtt az igazi muzsikos cigány (el nem érhető) státusképe. Az élet értelme a biztonság lett, a munkahely, az otthon és a család biztonsága. Az elérni vélt cél a paraszti vagy munkás életforma részleges vagy még inkább korlátozott függetlensége volt. A korábbi évtizedekben akár az ipari, akár az állandó alkalmazotti mezőgazdasági munka adta a megélhetés alapját, általános törekvés volt, hogy e csoportok tagjai magukat elsősorban magyar állampolgárként határozzák meg, nem beszélve a csoporthoz tartozó „cigány származásról”. A telepen lakók a faluban vagy városban, a magyarok közé igyekeztek volna, s nem szerették, ha őket mások ci-



gánynak mondják, „lecigányozzák”. Mindezen törekvésük ellenére sem sikerült a prosperáló falvakba a nem cigányok közé költözniük, s mindenütt szembesítették őket az etnikai jelölés társadalmi tényével. Ennek ellenére általánosnak mondható volt a közigazgatási, politikai gondolkodás beilleszkedő kategóriájának elfogadása, s az is erőteljesen érvényesült, hogy ezen csoportok tagjai az oláh cigányokat hibáztatták a velük szembeni előítéletek miatt.

Mára tudjuk, hogy a magyar anyanyelvű cigányok beilleszkedési kísérlete csak részlegesen volt sikeres. Az 1980-as évek második felétől nagyon sokan — elsősorban a betanított és segédmunkás munkavállalók köréből — munkanélkülivé lettek, ezzel megszűnt korábban biztonságosnak és stabilnak gondolt életvitelük. Sokan, akik korábban elérték a paraszti, kispolgári életminőséget, ismét az alkalmi megélhetésre kényszerültek, illetve olyan kulturális formák elevenedtek meg, amelyek alapvetően a szegénység kultúrájának tartományából származnak. Ettől az időszaktól figyelhető meg, hogy — mint erre az oláh cigány megélhetési stratégiából számtalan példát láttak — az „üzletelés”, a kereskedés nyújtja a legbiztosabb megélhetési formát. Olyan közösségekben is, ahol korábban a férfiak az iparban és a mezőgazdaságban dolgoztak, lehetséges megoldásnak kezdett számítani a közvetítői kereskedés, az utcai árusítás. Mára mindkét csoport képviselői a kereskedői, „üzletes” foglalkozás és megélhetés kulturális rendszere alapján egységesülnek. A beilleszkedők kategóriája mára egyre inkább háttérbe szorul, még ha igaz is, hogy a korábbi évtizedekhez képest több csoport valósította meg megélhetésében a hatalom által elvárt konszolidált paraszti-polgári életformát, mint például a mezőgazdasági termelésben próbálkozó, paraszti üzemet megvalósító falusi cigányok.

A különböző anyanyelvű cigány etnikai csoportok — annak ellenére, hogy egyes alcsoportjaik megközelítően azonos „életforma-csoport” „tudományos képzetét” keltik — továbbra is fenntartják a csoportok közötti rivalizálás gyakorlatát, és megpróbálják az etnikai csoportokat a cigányság hierarchikus rendjébe sorolni. Egységes, mindenki által elfogadott hierarchiát azonban így sem tapasztalhatunk.

Az talán még egyöntetű és egységes, hogy a román anyanyelvű beás cigány alcsoportok úgy érzik, hogy mind a magyar cigányok, mind az oláh cigányok lenézik őket, mondhatni mintegy kivetik magukból, noha szerintük éppen övék a legjelentősebb számú értelmiség, s ők azok, akik például már gimnáziumot is alapítottak Pécsen, a Gandhi Gimnáziumot.

Az oláh cigányok — különösen azok, akik gazdaságilag függetlenné váltak, s magukat gazdagnak tartják — egyértelműen a hierarchia csúcsára helyezik magukat. Az általuk romungrónak nevezett cigányok közül még a muzikusokról is erős megvetéssel szólnak, „500 forintos embereknek” minősítve őket, akik éppen csak annyi pénzt keresnek muzsikálásukkal, amiből egyik napról a másikra tudnak csak megélni. Az állandó munkahelyen dolgozó vagy a paraszti üzemben maguk erejéből boldoguló cigányokat gürcölő, robotoló embereknek tartják, akik már nem is azért nem igazi cigányok, mert nem tudják a nyelvet, hanem mert nem a cigányos életet élik, és törekvéseikben a gázsokat követik. Egyes szegényebb, elesettebb cigány anyanyelvű csoportok azonban úgy vélik, hogy a cigányok közül legelőkelőbbek az úri cigányok, a muzikusok, muzsikuson azonban szigorúan a valóban zenész cigányokat értve.

A muzikusok — a valóban muzsikálók — magukat sorolják a hierarchia élére és arra büszkéek, hogy zenéjükkel a magyar műzenét (ami szerintük valójában cigányzene) népszerűsítik, s szereznek jó hírnevet az országnak. Magu-

kat egyértelműen magyar állampolgárként definiálva, és az „egész” társadalmi hierarchia előkelő rétegének tartva úgy minősítik, hogy „megbecsült tagjai a társadalomnak”, hisz ők a társadalmi értékrenddel is komformok. Úgy gondolják, hogy a cigányokra vonatkozó előítéletek és rossz ítéletek okozói az oláh cigányok. A gazdagok gazdagságukat bűnös úton, tisztességtelen módszerekkel érik el, ezért jogosak a róluk szóló ítéletek, a szegények pedig — akik szegénységükről maguk tehetnek — elmaradott életmódjukkal hozzák rossz hírbe a muzsikusokat, hisz a társadalom amazokból kiindulva általánosít. Attól tartanak, hogy az oláh cigányokról szóló megítélés rájuk is átszármazhat, s emiatt integrációs törekvéseik sikertelenek lesznek.

A cigány anyanyelvű csoportok a magyar anyanyelvű cigánycsoportoktól legfőbbképpen azért határolódnak el, mert úgy vélekednek, amazok feladták ősi cigány kultúrájukat, alkalmazkodtak a többség kulturális normáihoz, és legfőbb törekvésük a társadalomba való beolvadás. Attól tartanak, hogy egy olyan etnikai csoporttal azonosítják őket — mármint a cigány anyanyelvűekkel —, amelynek csoportidentitását ők nem vállalják, hisz számukra az értelmes élet egyik legfontosabb eleme a cigányként élés, a kultúra cigányos módjának megtartása. Ebből a nézetkülönbségből származtatható az a vita is, amelyik akörül zajlik, hogy melyik cigánycsoport kulturális rendszere tekinthető autentikusnak, s ezen túlmenően melyik kulturális rendszert hordozó cigány nevezhető autentikus cigánynak.

Antropológiai szempontból e kérdésfeltevés minden bizonnyal értelmetlen, hisz a kultúra rendszere folyamatosan változó és alakuló struktúra. A magyar anyanyelvű csoportok kulturális rendszeréről azért nem tudunk a cigány anyanyelvű csoportokhoz fogható mélységű leírást adni, mert a kutatások már eleve feltételezték a cigány nyelvű közösségek kultúrájának ősiségét, s kevesebb figyelmet fordítottak a magyar anyanyelvű csoportok leírására. (Másképpen azt is mondhatjuk, hogy az Erdős Kamill és Michael Stewart típusú leírások hiányoznak a tudományos megismerés tárházából.) A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a magyar anyanyelvű cigányközösségek is cigány kultúráként jellemzik saját kulturális rendszerüket.

Talán nem pusztá fantazmagória annak a hipotézisnek a megfogalmazása, amely szerint a csoportok közötti konfliktusokat oldaná, ha a tudományok egyenértékűnek tekintenék a cigány etnikai csoportok kulturális rendszereit, ha a cigánycsoportokról szóló eredmények jobban áthatnák mind a politikai-közigazgatási, mind pedig a mindennapi élet és a közvélemény cigányokról szóló ismereteit. Feltételezhető, hogy ha a cigánynak nevezett csoportok klasszifikációját és belső értékrendjét jobban ismernék, kevesebb balvélelemmel és előítélettel kellene a csoportoknak szembesülniük. Nem hagynák a közérjük húzott határvonalak erősödését, s ezzel az egymással szembeni szolidaritás mértéke növekedhetne. Ma Magyarországon — miközben a cigány etnikai csoportok értelmiségi képviselői a csoportok közötti kulturális integráció megalkotásán dolgoznak — a népi kultúra szintjén még a csoportok közötti „ál-lóháborút” érezkelhetjük.